

Wstęp i podziękowania	23
CZĘŚĆ PIERWSZA	
WPROWADZENIE TEORETYCZNE	35
ROZDZIAŁ I	
MIGAWKI (przykłady i uwagi wstępne): Morel, Canterel, Hallucini i Aylmer, czyli gdzie zaczyna się fotoliteratura i gdzie się (nie) kończy	37
1. Morel i kraina cieni	39
2. Canterel i życie w zamrożeniu	40
3. Hallucini i przeszłość unieruchomiona	41
4. Aylmer i portret z gabinetu luster	42
5. Podsumowanie	43
ROZDZIAŁ II	
FOTOLITERATURA, czyli o tym, co wyniknąć może ze związków literatury i fotografii – przegląd badań i problematyzacji, które wpłynęły na koncepcję i kształt tej monografii	47
1. Fotoliteratura – neologizm Charles’a Grivela i nowy paradygmat, czyli o roku 1988 jako przełomie w badaniach relacji literatury i fotografii	49
2. „Jedności obrazowo-tekstowe” (François Soulages), czyli do czego fotografom służy literatura i jak łączyć tekst ze zdjęciem	51
3. „Para nie do pary” (Edward Welch), czyli o hierarchii, nieciągłościach, wpływach i „trzecim tekście”	55

4. *Soleil noir*: fotografia jako „miejsce połączenia świata realnego i niezeczywistego” (Paul Edwards), czyli o tradycji realistycznej i tradycji wyobraźniowej w myśleniu o fotografii oraz o ich konsekwencjach dla fotoliteratury 61
5. *Littérature et photographie*: fotoliteratura jako „całościowy środek wyrazu” (Philippe Ortel), czyli o fundamen908cie fotoliteratury i o tym, do czego literatura potrzebuje fotografii 63
6. Fotoliteratura i odejście od komparatystyki (Jean-Pierre Montier), czyli o specyfice fotografii, o jej wyjątkowej pozycji i o niedostatkach podejścia komparatystycznego w odniesieniu do badania fotoliteratury 65
7. Nowa era (Jean-Pierre Montier), czyli o ambiwalencji fotografii, jej podwójnym statusie i jej oksymoronicznym charakterze 67
8. Odejście od logiki paraleli i nowa kartografia (Jean-Pierre Montier), czyli o terytorium, o przekątnych i o dziełach, w których fotografia jest obecna, choć nie występuje w sposób bezpośredni 69
9. Pytania o metodologię (Jean-Pierre Montier), czyli o (owocnej) dwuznaczności fotografii, o tym, jak uniknąć badawczej sztywności i sklerozy, oraz o tym, co *niewidzialne* (l’invu) i *niewiedzione* (l’insu) 71
10. Fotoliterackie przekątne (Jean-Pierre Montier), czyli o logice diagonalu (bardziej otwartej i bardziej dialektycznej niż logika paraleli), o śladach wymiany, trajektoriach i akcie twórczym 74
11. Terytorium fotoliterackie (Jean-Pierre Montier), czyli o tym, dlaczego fotoliteratura to terytorium, a nie gatunek, i o korzyściach płynących z takiego usytuowania, a także o tym, dlaczego dzieło literackie pozbawione fotografii może być uznane za fotoliterackie 76
12. Podsumowanie 78

ROZDZIAŁ III

METAFORY FOTOGRAFII, czyli jak pracują fotograficzne metafory w utworach Bioy Casaresa, Roussela, Łuszczewskiej i Hawthorne’a

1. Morel i „obrotowa wieczność”, czyli o fotograficznej metaforze cienia i innych metaforach 84
2. Canterel i „sztuczne zmartwychwstanie”, czyli o fotograficznej metaforze zamrożenia i innych metaforach 86
3. Hallucini i petryfikacja obrazu, czyli o fotograficznej metaforze znieruchomienia i innych metaforach 88

4. Aylmer i krzywe zwierciadło, czyli o fotograficznej metaforze (krzywego) lustra i innych metaforach	91
5. Podsumowanie	93

ROZDZIAŁ IV

METAFOROLOGIA FOTOGRAFII, czyli przegląd badań, stanowisk i koncepcji (dotyczących metafor fotografii), które były punktem wyjścia lub inspiracją przy powstawaniu tej monografii	95
1. Metaforyzacja obecności fotografii w literaturze (Anne Reverseau, Érika Wicky), czyli o fundamentalnym znaczeniu metafory w utworach fotoliterackich i w badaniu fotoliteratury	97
2. Fotografia jako pryzmat metaforyczny (Jean-Pierre Montier), czyli o tym, dlaczego fotografia jest „jak...” i co z tego wynika dla fotoliteratury	100
3. Formy myśli w obrazach (Bernd Stiegler), czyli o tym, jak metafory ukształtowały rozumienie fotografii i dlaczego obrazy fotograficzne należy badać w powiązaniu z tekstami i metaforami	106
4. Objawienie jako metafora fotoliteracka (Servanne Monjour), czyli o tym, dlaczego metafora objawienia ze swą heurystyką i poetyką jest konceptem tak ważnym dla rozumienia i badania fotoliteratury	111
5. Podsumowanie	117

ROZDZIAŁ V

FOTOGRAFICZNE POZAREALNE, czyli o fotograficznych motywach i wątkach, figurach i metaforach, cechach i trybach działania, które składają się na repertuar poetyki fantastyczności w utworze fotoliterackim	119
1. Fantastyka i problemy terminologiczne (przegląd stanowisk): od Tzvetana Todorova do Andrzeja Zgorzelskiego, czyli o wielości definicji i konceptów, ich zbiorach wspólnych i rozłącznych	122
2. Między baśniowością a fantastyką: w stronę metafory (Roger Caillois, Teresa Dobrzyńska), czyli o dynamice racjonalności/empirii i fantastyki/metafory oraz o jej znaczeniu dla fotografii	128
3. Baśniowość – fantastyka – science-fiction: w stronę fotografii (Roger Caillois, Bernd Stiegler), czyli o nadmiarze racjonalizmu, o jego skutkach i o fotograficznym aspekcie zawodów Apollina i Marsjasza	130

4. Realizm magiczny: przegląd stanowisk (Tomasz Pindel, Seymour Menton, Gloria Bautista Gutiérrez, Wendy B. Faris), czyli jeszcze o elementach pozarealnych, które kształtować mogą świat przedstawiony w utworach fotoliterackich 136
5. Podsumowanie 138

ROZDZIAŁ VI

PODWÓJNA EKSPOZYCJA, czyli krótka historia techniki**oraz autorskie propozycje badawcze** 139

1. „Klatka z widmami”: podwójna ekspozycja i fotografia spirytystyczna, czyli o technicznych, artystycznych i praktycznych aspektach dwukrotnego naświetlania 142
2. Autorskie propozycje badawcze, czyli o związkach podwójnej ekspozycji z fotoliteraturą, z metaforologią fotografii i z fotograficznym pozarealnym 145
 - 2.1. Podwójna ekspozycja a fotoliteratura 146
 - 2.2. Podwójna ekspozycja a metaforologia fotografii 149
 - 2.3. Podwójna ekspozycja a fotograficzne pozarealne 150
3. Podsumowanie 150

ROZDZIAŁ VII

EFEKT ZISSOU, czyli o doświadczeniu poznawczej niepewności,**której źródłem jest fotografia** 153

1. „Byłem jednak przezroczysty”: Zissou jako duch (Jacques Henri Lartigue, Kevin Moore), czyli o historii, recepcji i interpretacji „pięknej fotografii zjawy” 156
2. Efekt Zissou jako model poznawczej niepewności a „tajemnicze uskoki” W.G. Sebald, czyli o realizmie „wykraczającym poza siebie” 159
3. Podsumowanie 161

ROZDZIAŁ VIII

ANAMORFOZA KATOPTRYCZNA JAKO MODEL LEKTURY,**czyli o tym, co dzieje się wokół zdjęcia Nabokova, i o fotografii,****o której można pomyśleć jak o lustrzanym walcu wstawionym w tekst** 163

1. Gdyby fotografia Nabokova była lustrzanym walcem, czyli eksperyment myślowy pokazujący, co dzieje się wokół zdjęcia w narracji Sebald 167
2. Anamorfoza i „prawda metafizyczna” (Jurgis Baltrušaitis), czyli o anamorfozie literackiej, która „nie zna granic” 174

3. „Obraz ożywa”: anamorfoza katoptryczna (Jurgis Baltrušaitis, Jean Cocteau),
czyli o tym, dlaczego lustrzana anamorfoza jest tak szczególna
i w jaki sposób jej specyfika wpisuje się w zaproponowany model lektury
tekstu fotoliterackiego 176
4. Podsumowanie 178

ROZDZIAŁ IX

- PERSPEKTYWY BADAWCZE, czyli o celu badań,
o badanych tekstach fotoliterackich, o stawianych problemach
i przyjętych metodach** 179
1. Cel, czyli z jakimi intencjami i dlaczego powstała ta monografia 181
 2. Teksty, czyli o tym, jakie – i dlaczego – utwory fotoliterackie wybrane zostały
do badania, na czym polega ich specyfika i co je łączy 182
 3. Problemy badawcze, czyli o poetyce i semantyce tekstu fotoliterackiego
oraz o antropologicznym i egzystencjalnym wymiarze fotografii 185
 4. Metody, czyli o fotografii jako przedmiocie i narzędziu interpretacji,
o myśleniu fotografią i przez fotografię, o elementach fotoeseju w dyskursie
badawczym i o poszerzaniu instrumentarium badań fotoliterackich 186

CZĘŚĆ DRUGA

CIEŃ 191

Wprowadzenie 193

ROZDZIAŁ I

- „Kimże więc jesteś ty, który w mym życiu stajesz mi zawsze
w poprzek każdej drogi?”. Fotografia: cień, widmo,
double w powieści *Utracony* Hansa-Ulricha Treichela** 203
- Cień: punkty widzenia 209
- Album: „żeby w ogóle cokolwiek na nich rozpoznać” 213
- Aparat: „zdjęcia czegoś, czego nie ma” 216
- Zdjęcie: „zginąłby cały Arnold” 218
- Zakład fotograficzny: „uczesani na śmierć, ubrani na śmierć,
sfotografowani na śmierć” 221

4. Zdjęcie Arthura Boswella – po raz trzeci 394
5. Królowna Śnieżka: między Bettelheimem a Péju 395

ROZDZIAŁ II

„Cały ten czas stała w kącie pokoju za moimi plecami”.

Podwójne życie Królowny Śnieżki – Unn/Siss, Katia/Kate

i Weronika/Véronique: ta pierwsza, ta druga, ta sama

(Pałac lodowy Tarjei Vesaasa, 45 lat Andrew Haigha,

Podwójne życie Weroniki Krzysztofa Kieślowskiego) 403

1. „To zwykle zdjęcie. Nic nie znaczy. Zwykle pieprzone zdjęcie” (45 lat Andrew Haigha) 405
 - Nie być i być: „Wydaje mi się, że ją odnaleźli. Przynajmniej jej ciało” 411
 - Słowa i czas: „chciałabym móc powiedzieć ci...” 413
 - Język i wiatr: „czasowniki pamiętam gorzej od rzeczowników” 415
 - Katia i Kate: „to skaziło wszystko” 416
 - Fotografia: „Była tam ponad 50 lat. Jak w zamrażarce” 418
 - Zdjęcie i metafora: „pod fotografią człowieka jak pod śnieżną pokrywą pogrzebana jest jego historia” 423
 - Dym: „a wtedy czuje, jakby patrzył w lustro” 425
2. „Mam dziwne uczucie. Wydaje mi się, że nie jestem sama” (Podwójne życie Weroniki Krzysztofa Kieślowskiego): Weronika i Véronique, Unn i Siss, Katia i Kate 427
 - Przesłonięte spojrzenie: „– To nie ja. – Oczywiście, że to ty” 428
 - Korekta losu: „miała niemożliwe spotkanie ze swoim sobowtórem” 430
 - Percepcje i projekcje: „mur prześlizgujący się po obu stronach człowieka” 432
 - Metafizyczna obecność: „mogłabym cię dotknąć, ale nie śmiem” 433
 - Wysoko i nisko: „ale on sam musiał zginąć” 435
3. Konteksty, motywy: „dostajemy zawrotu głowy, kiedy baśń otwiera się w środku, aby pokazać inną baśń, niczym lustro widziane wewnątrz lustra” 438
 - Wróżka/pomocnik: „chodź tutaj i wypij to” 438
 - Wyprawa/przygoda: „za nic na świecie nie powinna teraz zawrócić” 441
 - Góra/szklana góra: „kolos lodowy był tylko czającą się niemą śmiercią” 442
 - Szklana trumna: „złożyły do niej Śnieżkę, tak że była widoczna z każdej strony” 444
4. Urgela: „Rozbij szklaną trumnę uderzeniem pięści, / A co ma się szczęścić, to ci się poszczęści” 446

Zakończenie	449
Wyspa niedostępności: <i>Pałac lodowy</i> Magdaleny Franczak	451
Powidoki: „fotografia z dziewczynkami (...) stała się dla mnie przewodnikiem”	455
Poświaty: „stale poruszamy się po strasznie cienkim lodzie”	457
CZĘŚĆ CZWARTA	
ZNIERUCHOMIENIE	465
Wprowadzenie	467
ROZDZIAŁ I	
„O godzinie zjawienia się w jakiejś mierze całkiem innego świata, następowało wślizgiwanie się jednych rzeczy w drugie”.	
Fotografia: zniერuchomienie, witryfikacja, metamorfoza w powieści Aliego Shawa <i>Dziewczyna o szklanych stopach</i>	475
Na wyspie St. Hauda’s Land	478
Daniela Forti, <i>1000 niebieskich kropli</i> , z cyklu <i>Jellyfish</i>	482
Przemiany: „tamtej zimy zdjęcia widział wszędzie”	483
Nici-opowieści: przewodnik po wyspie St. Hauda’s Land	485
Nić Midasa	485
Nić Idy	486
Nić ojca Midasa, Midasa Crooka	486
Nić matki Midasa, Evaline Crook	488
Nić Henry’ego Fuwy	488
Nić ojca Idy, Charlesa MacLairda	489
Nić matki Idy, Freyi MacLaird	489
Nić Carla Maulsena	490
Tkanina: „na wyspach tym schematem jest popełnianie z pokolenia na pokolenie tych samych błędów”	491
Carol Milne, <i>Niebieskie</i> , z cyklu <i>Knitted Glass</i>	492
Metamorfozy – fotografia – mit	493
1. Przemiana koloru w biel	494
Czarno-biała fotografia: „twarz i oczy miała niemal monochromatycznie blade”	496

Początki i końce: „teraz, białe, stanowią łatwy cel dla ptaków”	497
Wywoływanie bieli: „drozd ćwierkający na gałęzi bladł, z kasztanowatego brązu przechodził w biel”	499
Astrologia spojrzeń: „żyć i oddychać w monochromatycznych zdjęciach”	501
Niewidzialne, nad-widzialne: „przez chwilę myślała, że najbielsza z nich ma białe oczy, ale to tylko gra światła”	502
Syndrom Wenecji: „gdy w tekście znajdują się tajemnicze uskoki, które w ramach realizmu właściwie się nie tłumaczą”	504
2. Przemiana meduzy w światło	506
Energia obrazu: „nasuwa się analogia z fosforyzującym światłem wewnętrznym”	509
Światło śmierci: „cielska iskrzyły, iskry przeobrażały się w stałe lśnienie: żółte, różowe, karmazynowe, turkusowe”	511
Flesz: „rozpuszczają się i zostawiają po sobie tylko blask”	512
Znieruchomienie: „Ojczy, co się stanie, jak mnie zobaczą? Zamienię się w kamień?”	514
Miedzy życiem a śmiercią: „sparaliżować ciało wokół szkła, wprowadzić je w stan półmartwy”	516
Podejrzana dwuznaczność: „kontrast między stałą iluminacją a nagłymi błyskami światła towarzyszy fotografii od narodzin”	517
3. Przemiana ciała w szkło	518
Wywoływanie: „palce u jej stóp były z czystego szkła”	519
Witryfikacja: „wyglądał jak sadzawka czystej wody w białym krajobrazie”	522
Ludzie ze szkła: „Uwierzyłybyś – powiedział – że są tutaj szklane ciała schowane w wodzie na bagnach?”	528
Prehistoria: „to był człowiek”	529
Bez serca: „teraz serce Midasa Crooka rzucało blaski na wszystkie strony jak ogromny diament”	530
W kryształowej kuli: „Midas zdjął osłonę obiektywu, żeby wyczyścić soczewkę. Szkło zalśniło”	532
Ciało fotografii: „Fotografie są przezroczyste. Poprzez fotografie widzimy świat”	534
4. Przemiana świata w zdjęcia	536
Fotograf: „bez aparatu byłby ślepy”	538
Metafory: „czuję się jak do połowy wywołana fotografia”	542
Technika i praktyka fotografii: „aparat cyfrowy osłabiał jego talent”	543
Życie: „Zagłębiać się w jeszcze bardziej mglistych oceanach. W jeszcze bledszych, cichszych zakątkach świata”	548
5. Optyka i metafizyka: „sądzę, że chodzi o to niewielkie odejście od rzeczywistości”	549

ROZDZIAŁ II

„Niekiedy miewałem wrażenie, że świat obraca się w kamień”.	
Od „śmierci w życiu” do „życia w śmierci” (<i>Dziewczyna o szklanych stopach</i>	
Aliego Shawa, <i>A Stone Woman</i> Antonii Susan Byatt,	
<i>Zwierciadło pęka w odłamków stos Agathy Christie)</i>	553
1. „Żywe znieruchomienie”: fotografia, aparat, flesz	556
Fotografia: „pomyślane jako możliwość, po chwili nie jest już możliwe”	557
Wzrok aparatu: „zupełnie jakby nikt nie potrafił wymknąć się bezlitosnemu spojrzeniu Meduzy”	559
Flesz i błyskawica: „ciało kamienieje w obrazie «żywego znieruchomienia»”	562
2. Ida raz jeszcze: konteksty i metamorfozy – bezruch, piękno, piętno matki, obcy, maska	566
Szkło i bezruch: <i>Mała syrena</i>	568
Szkło i piękno: <i>Kopciuszek</i>	571
Szkło i piętno matki: <i>Popielucha i duch matki</i>	573
Szkło i obcy: <i>Czerwone trzewiczki</i>	574
Szkło i maska: <i>Oblubienica tygrysa</i>	577
3. <i>A Stone Woman</i>	579
Ines: „zimne i twarde jak szkło lub kamień”	580
Thorsteinn: „Nie sądzę, że jesteś trollem. Myślę, że jesteś metamorfozą”	581
Żałoba: „o pępowninie, która była częścią jej samej i jej matki”	583
Barthes: „odtąd i na zawsze sam jestem moją własną matką”	585
Fotografia: pępek/punctum	587
Punctum: „pomyślała o swoim utraconym pępku”	588
Barthes: „jakby coś w rodzaju pępownicy łączyło ciało fotografowanej rzeczy z moim spojrzeniem”	590
Gillian, Fiammarosa, Ines – ze „śmierci w życiu” do „życia w śmierci”	592
4. Ida i Ines: między optyką a metafizyką	594
Widoczne – niewidoczne, wewnętrzne – zewnętrzne	595
<i>Niesamowite</i> – zwykłe, odkryte – zakryte	595
Realistyczne – fantastyczne, sacrum – profanum, estetyzowane – monstrualizowane	598
Inne – podobne	599
„Realne” – iluzyjne	599
5. Konteksty: ciało, widzialność, fotografia	600
Ciało ze szkła: „glass delusion”	600

Szyba i pejzaż: być albo nie być	602
Łza: szkło i kamień	604
Ciało z kamienia: mineralizacja	605
Przemiany: patrzeć, widzieć, wiedzieć	610
Spojrzenie: cela i panoptikon	610
Widzieć i wiedzieć: ciało i fotografia	612
Widzieć i wiedzieć: pęknięte lustro	615
6. Skamieniałe spojrzenie: <i>Zwierciadło pęka w odłamków stos</i>	616
Świat zamknięty w lustrze: Clementina Hawarden, John William Waterhouse	617
<i>Zwierciadło pęka w odłamków stos</i> , czyli wi(e)dzieć jak panna Marple	624
Spojrzenie pierwsze. Alfred Tennyson	625
Spojrzenie drugie. Pani z Shalott	627
Spojrzenie trzecie. Marina Gregg	628
Spojrzenie czwarte. Giacomo Bellini i „wizerunek szczęśliwej matki z dzieckiem”	629
Spojrzenie piąte. Panna Marple	631
Spojrzenie szóste. Lustro	632
Spojrzenie siódme. Fotografia	634
Spojrzenie ósme. Film	636
Spojrzenie dziewiąte. Widzieć i wiedzieć	638
Zakończenie	639
Ida, Ines, Marina	643
Szklana trumna fotografii: „żywa, lecz niedostępna”	645
CZĘŚĆ PIĄTA	
GABINET LUSTER	649
Wprowadzenie	651
ROZDZIAŁ I	
„Dalej obraz zaciera się, jakby utrwalono go na prześwietlonej kliszy”.	
Fotografia: zniekształcenia, odkształcenia, przekształcenia	
(Album Virgilio Piñery, <i>Pensjonat Piotra Pazińskiego</i> , 1958 Ludomira Franczaka)	657

1. Virgilio Piñera, <i>Album</i> / John Chillingworth, <i>Chłopiec i krzywe lustro</i> .	
Wiecej świata, więcej słów. Fotografia i deformacja rzeczywistości	659
Pokaz: przestrzeń i czas	664
Umberto Eco: pozytyw, negatyw	665
<i>Album</i>	666
Fotografia: poetyka albumu	668
Detal: opowieści z kadru	669
Iluzje: „nie istniały naprawdę, rozumieją państwo?”	671
Dyskurs (recepjonista): „co to ma znaczyć?”	672
Dyskurs (Minerva): „czemu pan nie krzyczy?”	674
Dyskurs (kobieta-kamień): „nigdy nie zapomnę jej twarzy”	676
Zamknięte drzwi: „dokądkolwiek, byleby się dało”	677
John Chillingworth, <i>Chłopiec i krzywe lustro</i> – raz jeszcze	679
2. Piotr Paziński, <i>Pensjonat</i> / Jacques Henri Lartigue, <i>Moja niania Dudu</i> .	
„Wiedziałem, że nie śpią, ale żyją w utajeniu”. Pensjonat (nie)pamięci	683
Podróże (w) fotografii: „przypominała woskową lalkę”	687
Pensjonat pamięci: „nadwątlone części dawnego czasu”	688
Fotografia jako model świata i jego (nie)dostępności: „nie istnieje naprawdę, tylko została namalowana”	692
Barthes: „to-co-było”	693
W krzywym lustrze: „wiedziałem, że nie śpią, ale żyją w utajeniu”	697
Niejasność, ciemność, mgła: „nic już nie widać?”	699
Pożegnanie: „jakbym nie stare fotografie nioś, ale kamienie”	702
Jacques Henri Lartigue, <i>Moja niania Dudu</i> – raz jeszcze	704
3. Ludomir Franczak, <i>1958</i> / Duane Michals, <i>Magiczne lustro niepewności doktora Heisenberga</i> . „Zobaczył na własne oczy...”. Opowieści (z) fotografii	707
Duane Michals: „kiedy dodaję tekst, wskazuję na coś, czego nie widać”	709
Douwe Draaisma: „zdjęcie potrzebuje wspomnień, by rzeczywiście być wyobrażeniem”	710
Ludomir Franczak, <i>1958</i>	712
Poziom pierwszy: mikro-opowieści	714
Poziom drugi: fabuła	715
Poziom trzeci: narracja	718
Poziom czwarty: fotografia jako potwierdzenie fikcji	720
Fotoliteratura: „wszystko wyglądało jak przedtem, ale niosło ze sobą nowe znaczenia”	724
Duane Michals, <i>Magiczne lustro niepewności doktora Heisenberga</i> – raz jeszcze	726
4. Trzy zdjęcia i trzy teksty: „fotografia wprowadza pewien nieład”	728

ROZDZIAŁ II

„Uważał retuszowanie za zwieńczenie sztuki fotografii”.**Retusz i fotograficzne korekty świata (*Łączenie rodzin*****Mikołaja Grynberga, *Chmurdalia* Joanny Bator,*****W ciemni Susan Faludi*)**

731

1. Mikołaj Grynberg, *Łączenie rodzin* / Michael Nash, Warszawa.
 - „Ci, którzy przeżyli, dzielili się na dwie grupy: jedni mieli zdjęcia, inni nie mieli nic”. Fotografia i brak 733
 - François Soulages: nieodwracalne i nieukończone 735
 - Mikołaj Grynberg: „są takie sceny, że ja najpierw je widzę, a potem je piszę” 736
 - Zdjęcia: „i uporczywie go nie ma” 737
 - Cmentarz: byt-niebyt 738
 - Rejwach*: „takie problemy są mi kompletnie niepotrzebne” 739
 - Korzenie: „staniesz – zginiesz, a przecież chcesz żyć” 740
 - Łączenie rodzin*: „odbitki robił w taki sposób, że nieistniejąca część powracała” 742
 - Pewny chwyt: „ręce, które mnie trzymają na naszym rodzinnym portrecie, nie są rękami rodziców” 746
 - Michael Nash, Warszawa – raz jeszcze 747
2. Joanna Bator, *Chmurdalia* / zdjęcie nieznanego autora, *Lato 1938*.
 - „Ludek opanował do perfekcji sztukę retuszu i ci, których śmierć dopadła na jego fotografiach, niczego się nie domyślali”. Kadry i znaki: nad-widoki i nad-wiedza 749
 - Mario Vargas Llosa: „nie odbija nas wiernie, tylko jak magiczne zwierciadło” 751
 - Chmurdalia*: „wyglądał jak wymoczony w wybielaczu” 752
 - Nad-wiedza: „retuszował Ludek i płakał” 753
 - Widzieć – wiedzieć – wierzyć: „jakaś straszna wiedza, której nie potrafił ująć w słowa albo na którą słów nie było” 754
 - Zdjęcia: „tak widzisz świat?” 758
 - Plama: „... i koniec” 759
 - Zdjęcie nieznanego autora, *Lato 1938* – raz jeszcze 762
3. Susan Faludi, *W ciemni* / Nicholas Kamm, prace Alexy Meade.
 - „Sprawiał, że historia miała taki kształt, jak chciał”. 765
 - Retusz zdjęcia – retusz życia 768
 - W ciemni*: „całe swoje życie poświęcił zmienianiu siebie” 768
 - Harry Houdini: „dzięki zręcznym skrętom ciała i iluzjom” 769

Hans Christian Andersen: „o takim szczęściu nawet nie śniłem, gdy byłem brzydkim kaczątkiem!”	771
Brzydkie kaczątko: metamorfozy	774
Pozytyw – negatyw	775
Sztuczki: „żeby historia miała taki kształt, jak chcesz”	776
Patrzeć – nie patrzeć: „chaotyczna kronika rozpadu rodziny”	778
Przemiany: „to już nie jestem ja”	780
Stefanie: „serdeczności od twojego rodzica”	783
Wersja prawdziwa: „wcielam się w samą siebie”	784
Tożsamość: „albo się żyje, albo nie”	785
Nicholas Kamm, prace Alexy Meade – raz jeszcze	786
4. Zdjęcia, teksty, retusze: „nie zobaczyłem tego, co sfotografowałem, ja to stworzyłem”	788
Zakończenie	793
 BIBLIOGRAFIA	801
FILMOGRAFIA	874
WYSTAWY	876
SPIS ILUSTRACJI	877
INDEKS OSÓB	883